

Elnur ƏLİYEV

Elnur.aliyev.bdu@gmail.com

XARİCİ CİNAYƏT YURİSDİKSİYASINDAN DÖVLƏTİN VƏZİFƏLİ ŞƏXSLƏRİNİN İMMUNİTETİ (NƏZƏRİ VƏ PRAKTİKİ PROBLEMLƏR)

Açar sözlər: immunitet *ratione personae*, immunitet *ratione materiae*, beynəlxalq hüquq, Beynəlxalq Hüquq Komissiyası, vəzifəli şəxslər, cinayət məsuliyyəti, dövlətin beynəlxalq məsuliyyəti, beynəlxalq cinayətlər, Cinayət Məcəlləsi, cinayət-hüquqi təqibdən immunitet, maddələr layihəsi

Key words: immunitet *ratione personae*, immunitet *ratione materiae*, international law, International Law Commission, state official, criminal responsibility, officials, international responsibility of the state, international crimes, Criminal Code, immunity from criminal prosecution, draft articles

Ключевые слова: иммунитет *ratione personae*, иммунитет *ratione materiae*, международное право, Комиссия международного права, должностные лица, уголовное ответственность, международное ответственность государства, международные преступления, Уголовный кодекс, иммунитет от уголовно-правового преследования, проекты статей

Dövlətin ali vəzifəli şəxslərinin xarici dövlət tərəfindən cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması və eyni zamanda həmin vəzifəli şəxslərin xarici cinayət yurisdiksiyasından immunitetinin (toxunulmazlığının) mümkünlüyü haqqında məsələ müasir beynəlxalq hüquq və dövlətdaxili hüququn, o cümlədən, hüquqi doktrinanın və praktikanın ən aktual və müəkkəb problemlərindən biri hesab olunur. Son dövrlər bu problemə diqqətin artmasının əsas səbəbi beynəlxalq birləşmiş insan hüquqlarının müdafiəsi institutunun inkişafına xüsusi önəmin verilməsilə, insan hüquqlarının kobud və kütləvi şəkildə pozuntusu kimi çıxış edən və beynəlxalq cinayət hesab olunan soyqırırma, insanlıq əleyhinə

cinayətlərə, müharibə cinayətlərinə, habelə, terrorizm, korrupsiya, çirkli pulların yuyulması, insan alveri kimi transmilli cinayətlərin təhlükəli təzahür formalarına tolerantlığın azalması ilə bağlıdır. Daha dəqiq ifadə etsək, cəmiyyət, dövlətdəki rəsmi mövqeyi nə olursa olsun, məsuliyyətin ləbüdlüyü prinsipi nəzərə alınmaqla, təhlükəli cinayətləri törədənlərin cəzasız qalmasına dözmək istəmir. Keçmiş Çili diktatoru general Auzusto Pinoçetin işinə Birləşmiş Krallıqda baxıldıqdan sonra bu mövzuda təkə elmi və ictimai müzakirələr deyil, həm də dövlət səviyyəsində atılan hüquqi addımlar, o cümlədən məhkəmə təcrübəsi güclü bir təkan almış oldu [32, p.68-90]. Keçən əsrin 90-cı illərinin sonundan 2008-ci ilə qədər dünyanın 43 dövlətindən 67 dövlət və ya hökumət başçısı, əsasən törətdikləri insan hüquqlarının ciddi pozuntularına və maliyyə hüquq pozuntularına görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir. İttiham olunanlar arasında Latın Amerikasından - 32, Afrikadan - 16, Avropadan - 10, Asiyadan - 7 və Yaxın Şərqdən isə - 2 dövlət başçısı ittiham kürsüsündə oturmuşdur [29, p.12-14]. Müvafiq məhkəmə təqibləri həm milli məhkəmə sistemi, həm də beynəlxalq cinayət ədliyyə orqanları çərçivəsində həyata keçirilmişdir. Sözügedən cinayət işlərinin yalnız yarısı üzrə ittiham hökmləri çıxarılmış və bir epizod üzrə müstəsna cəza tədbiri kimi ölüm cəzası nəzərdə tutulmuşdur. 1998-ci ildə Belçikada və Fransada Konqo Demokratik Respublikasının prezidenti L-D.Kabilanın, 2001-2002-ci illərdə Belçikada İsrailin baş naziri A.Şaronun və Liviya prezidenti M. Qəddafinin, Fransada Kuba lideri F. Kastronun, Seneqalda isə Çadın keçmiş prezidenti H.Habrenin mühakimə edilmə cəhdləri beynəlxalq səviyyədə daha çox rezonans doğuran cinayət işləri hesab olunur.

Hüquq ədəbiyyatında vurğulanır ki, dövlətin

adından fəaliyyət göstərən vəzifəli şəxslərin fərdi cinayət məsuliyyətinə dair məsələ hal-hazırda ona görə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir ki, bu cür məsuliyyət beynəlxalq hüququn səmərəliliyinin təmin edilməsi məqsədinə xidmət etməklə yanaşı, həmçinin onun normalarının həyata keçirilməsinə töhfə vermək üçün də əlavə bir vasitə ola bilər. [7,s.4;13,s.79-88; 22,p.306-329]. Ancaq bu məqsədə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan və prinsip etibarlı hüquqi və siyasi xarakterli əhəmiyyətə malik aşağıdakı nəzəri məsələlərin həlli zamanı nail olmaq olar: a) beynəlxalq hüquq normalarının pozulmasına görə dövlətin vəzifəli şəxslərinin cəzalandırılması problemini beynəlxalq hüququn olduqca mürəkkəb bir sahəsi olan dövlətlərin məsuliyyətinin tərkib hissəsi kimi - *yəni, vəzifəli şəxsin məsuliyyətini dövlətin məsuliyyətinin elementi kimi nəzərdən keçirmək*; b) dövlətin vəzifəli şəxslərinin dairəsini müəyyən etmək; c) immunitet konsepsiyasının müəyyənliyindən doğan və prinsip etibarlı ilə bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətdə olan aşağıdakı hüquqi reallıqları müəyyən etmək; belə ki, immunitetə dair qüvvədə olan beynəlxalq hüquq normaları bir tərəfdən, dövlətin vəzifəli şəxslərinə xarici cinayət yurisdiksiyasından immunitet təqdim edir, digər tərəfdən, həm hüquqazidd əmələ görə şəxsin cəzalandırılmasının labüdlüyü prinsipini, həm də dövlətdə tutduğu vəzifədən asılı olmayaraq beynəlxalq cinayətlərin, habelə beynəlxalq xarakterli cinayətlərin və transmilli cinayətlərin törədilməsinə görə şəxslərin məsuliyyəti prinsipini nəzərdə tutan beynəlxalq hüquqi müddəaları əks etdirir.

a) vəzifəli şəxsin məsuliyyəti dövlətin məsuliyyətinin elementi kimi

Dövlətin adından törədilmiş əməllərə görə məsul şəxslərin cəzalandırılması ideyası qədim bir tarixə söykənsə də, lakin bu istiqamətdə əməli fəaliyyətə əsasən XX əsrdən etibarən cəhdlər edilib. Beynəlxalq hüquqi məsuliyyət məsələlərinə həsr olunmuş elmi-nəzəri araşdırmalardan aydın olur ki, dövlətin vəzifəli şəxslərinin məsuliyyəti problemi, bir tərəfdən, fərdi məsuliyyət institutunun hissəsi kimi ön plana çəkilir, digər tərəfdən isə, dövlətin beynəlxalq məsuliyyət institutu ilə sıx əlaqədə nəzərdən keçirilir. Belə vəziyyətin yaranmasının əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, vəzifəli şəxslər dövləti rəsmi anlamda təmsil etməklə onun adından müvafiq qərarlar qəbul edirlər, eyni zamanda onlar hüququn subyektı olmaqla, özləri tərə-

findən deyil, beynəlxalq hüququn əsas subyektı olan dövlətlər tərəfindən qəbul olunmuş öhdəliklərin pozulmasına görə məsuliyyət daşıyırlar. Bu səbəbdən hüquq nəzəriyyəsinin köklü prinsiplərindən biri hesab olunan - subyektin öz öhdəliklərinə görə məsuliyyəti ilə ziddiyyət yaranır [35.p.641]. Belə vəziyyət formal baxımdan da “konkret şəxslər üçün cinayət məsuliyyəti həmin şəxslərin özləri tərəfindən törədilmiş əməllərə görə yaranır” kimi cinayət hüququnun ümumi prinsipi ilə uyğunsuzluq yaradır. Bununla belə, müasir beynəlxalq hüquq (xüsusən, beynəlxalq cinayət hüququ – *ayrılma mənimdir* – Ə.E.) müəyyən hallarda fiziki və hüquqi şəxslərin üzərinə beynəlxalq hüquqdan irəli gələn göstərişlərə əməl etmək öhdəliyi qoyur. Ona görə ki, dövlətlər istər daxili, istərsə də rəsmi xarakterli xarici işlərdə öz orqanları və nümayəndələri vasitəsilə təmsil olunur və bu subyektlərin əməli dövlətin öz əməli hesab olunur. Hələ 1928-ci ildə beynəlxalq ədalət mühakiməsinin daimi Palatası *Polşada yaşayan alman köçkünləri haqqında iş üzrə Qərarında* qeyd etmişdi ki, dövlətlər yalnız öz agentləri və ya nümayəndələri vasitəsilə hərəkət edə bilərlər [24,p.22].

Beynəlxalq hüquq mahiyyətinə görə dövlətlərarası münasibətləri tənzim etməyə xidmət edən xüsusi hüquq sistemi kimi xarakterizə olunsada, lakin bu hüquq, bir sıra xüsusi halları nəzərə almaqla, fərdlərə birbaşa ünvanlanan hüquq və vəzifələr də təqdim edir. Bununla əlaqədar professor Q.V.İqnatenko və professor O.İ.Tiunov qeyd edirlər ki, beynəlxalq hüquqda, xüsusən beynəlxalq cinayət hüququnda subyektlərə istiqamətlənmə baxımından mövcud normaların iki qrupunu göstərmək olar. Əsas qrupu dövlətlərin və bəzi beynəlxalq təşkilatların cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində qarşılıqlı hüquq və öhdəliklərini müəyyənləşdirən normalar təşkil edir; burada beynəlxalq cinayətlərin və beynəlxalq xarakterli cinayətlərin qarşısının alınmasına və kökünün kəsilməsinə, cəzanın labüdlüyü prinsipinin qüvvəsinin təmin edilməsinə və hüquqi yardım göstərilməsinə aid hüquq və öhdəliklər nəzərdə tutulur və müvafiq göstərişlər bu cür müddəalar şəklində verilmişdir: “iştirakçı dövlətlər...əməkdaşlıq edirlər”, “hər bir iştirakçı dövlət öhdəsinə götürür ki.” və i.a. İkinci qrupu beynəlxalq cinayətin və ya beynəlxalq xarakterli cinayətin subyektı qismində fərdin statusunu və hərəkətlərini səciyyələndirən normalar təşkil edir. Bu normalar ehti-

mal olunan cinayətkarı müəyyən hüquq pozuntuları üzrə universal yurisdiksiyanın tətbiqi mexanizminə qoşur, bununla əlaqədar, fərdin üzərinə törədilmiş əməllərə görə məsuliyyət yükü qoyaraq və eyni zamanda, ona beynəlxalq miqyasda tanınmış prosessual təminatlar verərək onu sanki beynəlxalq cinayət hüququnun fəaliyyət dairəsinə daxil edirlər [10,s.440].

Belə bir sual yaranır: vəzifəli şəxslərin cinayət məsuliyyətinin dövlətin beynəlxalq hüquqi məsuliyyəti ilə əlaqəsinin “*faktiki əsasını*” bütün hüquq pozuntuları ilə əlaqələndirmək olarmı və ya bu mümkündürmü? Hüquq doktrinasının əksəriyyət nümayəndələri [20, p.14; 23,p.271; 5,s. 35-36;4,s.213] belə bir maksimumun əsaslığında ısrarlıdırlar ki, dövlətin vəzifəli şəxslərinin cinayət məsuliyyəti ilə dövlətin beynəlxalq hüquqi məsuliyyəti arasında qarşılıqlı əlaqə əsasən beynəlxalq hüquq üzrə cinayət kimi xarakterizə olunan daha ağır pozuntularla şərtləşir və bu pozuntuların törədilməsi nəticəsində meydana çıxan məsuliyyət rejiminin həyata keçirilmə mexanizmi isə təbii ki, fərqlidir. Məsələn, müəyyən qrupa mənsub olan şəxslərin kütləvi şəkildə soyqırım məqsədilə məhv edilməsinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi həm soyqırım cinayətinə görə müəyyən şəxslərin cinayət təqibini, həm də soyqırım qurbanlarına və onların qohumlarına dəymiş zərərin dövlət tərəfindən kompensasiya etmək öhdəliyini şərtləndirir. Beynəlxalq hüquq normalarının *ikili təbiətə* malik olması öz təsdiqini həm məhkəmə praktikasında, həm də beynəlxalq hüququn mənbələrində tapıb (Beynəlxalq Məhkəmənin *Bosniya və Herseqovina Yuqoslaviyaya qarşı iş üzrə Qərarı*; 1948-ci il Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya, 1949-cu il Mühəribə qurbanlarının müdafiəsinə dair Cenevrə Konvensiyası və d.). Yəni beynəlxalq cinayətə görə dövlətin beynəlxalq məsuliyyəti və təqsirli fiziki şəxslərin cinayət məsuliyyəti arasında qarşılıqlı əlaqə belə bir ümumi prinsipə əsaslanır ki, fiziki şəxslərin məsuliyyətə cəlb olunması və cəzalandırılması həmin dövlətin beynəlxalq hüquq əsasında daşımali olduğu məsuliyyəti istisna etmir. Qeyd olunan bu prinsipial müddəa BCM Statutunun 25 (4)-ci maddəsində də öz təsdiqini tapıb. Orada qeyd olunur ki, bu Statutun fərdi cinayət məsuliyyətinə aid olan müddəalarından heç biri dövlətin beynəlxalq hüquqi məsuliyyətinə təsir etmir [31]. Eyni zaman-

da bir məsələni də unutmamaq olmaz ki, vəzifəli şəxslərə dövlət immuniteti şamil olunduğu üçün onları hər zaman məsuliyyətə cəlb etmək və onlara başqa bir dövlətin məcburiyyət xarakterli hərəkətlərini tətbiq etmək mümkün olmur.

Beynəlxalq cinayət hüququ üzrə tanınmış alim, professor Şərif Mahmud Bassiouni özünün tədqiqat əsərində fiziki şəxslərin beynəlxalq hüquqla qadağan olunan ciddi pozuntulara görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilib cəzalandırılması ideyasının Birinci Dünya müharibəsindən əvvəl yarandığını qeyd edir [21,p.247-258]. 1919-cu ildə keçirilmiş və Birinci Dünya müharibəsinin nəticələrini yekunlaşdırmış Versal sülh konfransının iştirakçıları isə həmin konfransda nəinki, alman ordusunun komandirlərinin və imperator Vilhelmin, hətta Almanıyanın özünün geopolitik bir realıq kimi cinayət məsuliyyətinə cəlb edilib cəzalandırılmasını təklif etmişdilər. Məhz həmin dövrdən etibarən dövlətlərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilib cəzalandırılmasının mümkünlüyü haqqında məsələ nəzəri araşdırmaların obyektinə çevrilmişdir. Dövlətin beynəlxalq cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi konsepsiyası V.Pella, H. Lauterpaxt və bu kimi başqa alimlər tərəfindən fəal şəkildə müdafiə olunsa da, lakin bu konsepsiya alimlər və diplomatik dairələr tərəfindən qəbul edilməmiş və sonda suveren dövlətlərə münasibətdə yeganə və mümkün məcburiyyət tədbiri olaraq beynəlxalq təşkilatların, ilk növbədə BMT TŞ-ın müvafiq qərarları əsasında tətbiq edilən siyasi və iqtisadi xarakterli məcburiyyət tədbirləri üzərində dayanılmışdır.

Dövlətin beynəlxalq cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi konsepsiyası XX əsrin 40-cı illərindən sonra qəbul olunmuş hüquqi sənədlərdə də, xüsusən: Almanıyanın və Yaponıyanın kapitulyasiyası proseslərini tənzimləyən sənədlərdə, Nürnberq və Tokio tribunallarının Nizamnamələrində, BMT Beynəlxalq Hüquq Komissiyasının (BHK) dövlətlərin beynəlxalq hüquqa zidd əməllərə görə məsuliyyətinə dair maddələr Layihəsində (2001), Sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyi əleyhinə cinayətlər Məcəlləsinin Layihəsində, BCM-in Statutunda və d. normativ cəhətdən öz təsdiqini tapmamışdır. Beləliklə də, beynəlxalq hüquqda suveren dövlətlərin cinayət təqibinin yolverilməzliyi konsepsiyası arxa plana keçirilmiş və onun əvəzində isə fərdi məsuliyyət konsepsiyası intensiv şəkildə inkişaf etdirilmişdi. Lakin bununla belə beynəlxalq hüquq doktrinasında dövlətlərin

beynəlxalq cinayət məsuliyyəti konsepsiyasına rast gəlinir. Həmin konsepsiyanın tərəfdarları Nürnberq tribunalı tərəfindən yalnız fiziki şəxslərin deyil, həmçinin ayrı-ayrı təşkilatların da cinayətə kimi tanınmasına əsaslanırlar. Onlar belə hesab edirlər ki, dövlətlər də özünəməxsus təşkilatlardır və bu da onların cinayət məsuliyyəti daşmasına əsas verir [14,s.437; 25, p. 822;26, p.292-304]. Lakin müasir praktika dövlətlərin beynəlxalq məsuliyyətini gələcəkdə də kriminallaşmasına yol vermək fikrində deyildir və ona siyasi mülahizələr üzündən etinasız yanaşır [5,s.36]. Bu gün beynəlxalq hüquqda fərdi cinayət məsuliyyəti (vəzifəli şəxslərin məsuliyyəti) ilə dövlətin beynəlxalq hüquqi məsuliyyətini qarşılıqlı əsasda şərtləndirən təkmil normativ hüquqi baza formalaşmış: Quru müharibəsinin qanun və adətləri haqqında 1899 və 1907-ci il Haaqa Konvensiyaları (hər iki aktın müvafiq olaraq -3-cü m.) və Əsasnamə (41-ci m.); 1949-cu il Müharibə qurbanlarının müdafiəsinə dair dörd CK-ın ciddi pozuntuları; 1948-ci il Soyqırım haqqında Konvensiya (4-cü m.); 1973-cü il aparteid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya (3-cü m.); 1984-cü il işgəncələr əleyhinə Konvensiya (4-cü m.); YBCT Nizamnaməsi (7 (1)-ci m.); BCM-in Statutu (25 (4)-cü m.) və d. beynəlxalq sənədlər.

b) dövlətin vəzifəli şəxslərinin anlayışı

Beynəlxalq hüquqla dövlətin vəzifəli şəxslərinin üzərinə qoyulan cinayət məsuliyyətinin həmi müəyyən edilərkən həlli vacib olan məsələlərdən biri də belə şəxslər dairəsinin dəqiqləşdirilməsidir. Qeyd edək ki, beynəlxalq hüquq "*vəzifəli şəxs*" ümumi bir anlayış vermədən, ümumiyyətlə dövlətdə bu və ya digər vəzifələr tutan müəyyən kateqoriyalı şəxslərin məsuliyyət dairəsini və məsuliyyətdən azad olma imkanını təyin etmək yolunu tutub. Problemin daha ətraflı izahının verilməsi üçün BHK-ın xahişi üzrə BMT Kətibliyi tərəfindən tərtib edilmiş və Komissiya tərəfindən "*xarici cinayət yurisdiksiyasından dövlətin vəzifəli şəxslərinin immuniteti*" mövzusunun müzakirəsi zamanı hüquqi əsas kimi çıxış etmiş Memorandumu [11] müraciət edək. Həmin sənəddə dövlətin vəzifəli şəxslərinin üç kateqoriyası ayırd edilir: a) dövlət başçısı; b) hökumət başçısı və xarici işlər naziri; c) digər yüksək mövqə tutan vəzifəli şəxslər. Düzdür, daha aşağı rütbəyə malik olan şəxslər, məsələn, diplomatik agentlər də immunitetə malik ola bilərlər.

Memorandumda qeyd olunur ki, beynəlxalq adət hüququnda *dövlətin vəzifəli şəxsinə* anlayış verilməmişdir. Dövlətlər tərəfindən bağlanmış müqavilələrdə və konvensiyalarda da, *dövlətin vəzifəli şəxslərinin* anlayışına rast gəlinmir. Qeyd edək ki, bu termin "*rəsmi vəzifəli şəxslər*" adı altında heç bir izahı verilmədən ilk dəfə müqavilə hüquq qaydasında Nürnberq prinsiplərinin III prinsipində xatırlanıb [12,s.101-102]. Belə yanaşmanın səbəbi isə ondan ibarət olmuşdu ki, Nürnberq prinsipləri müharibə cinayətləri törətmiş fərdlərin mühakiməsi üçün əsas kimi formalaşdığına görə, həmin termin ağırlaşdırıcı hal kimi məsuliyyətin fərdiləşdirilməsi mənasında nəzərə alınmamış və müstəqil əhəmiyyət kəsb etməmişdir.

Qüvvədə olan konvensiyalarda da xatırlanan *vəzifəli şəxs* terminləri həmin konvensiyaların məqsədləri kontekstində ümumi formada ifadə edilir. Məsələn, 1948-ci il Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyada *vəzifəli şəxs* termini, bu terminlə təyin edilmiş şəxsi xüsusi bir şəxslə müqayisə etmək üçün açıq şəkildə istifadə edilmişdir. 1973-cü il Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə, o cümlədən diplomatik agentlərə qarşı yönələn cinayətlərin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyada *vəzifəli şəxs* termini izah edilmədən qorunan şəxsləri ifadə etmək üçün istifadə olunur. 2000-ci il Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə haqqında BMT Konvensiyasında isə dövlətin vəzifəli şəxsi anlayışına bir qədər fərqli yanaşma sərgilənir. Konvensiyanın məqsədləri üçün *dövlət vəzifəli şəxsi* dedikdə, İştirakçı dövlətin daxili qanunvericiliyində müəyyən edildiyi kimi publik vəzifəli şəxs və ya həmin İştirakçı dövlətin cinayət qanunvericiliyi ilə tətbiq edildiyi kimi, həmin dövlətdə hər hansı bir publik xidmət göstərən vəzifəli şəxs başa düşülür. Digər çoxsaylı beynəlxalq müqavilələri də (çoxtərəfli və ikitərəfli) təhlil edərkən onun şahidi olmaq mümkündür ki, orada da istifadə olunan bu termin sırf xidməti və təyinatlı xarakter daşımaqla fiziki və hüquqi şəxslərin üzərinə hər hansı səlahiyyətin və məsuliyyətin qoyulmasında ifadə olunur.

Dövlətlərin qanunvericiliyinə də müraciət etdikdə onun şahidi oluruq ki, burada da *vəzifəli şəxs* termininin təkmil anlayışına rast gəlmək mümkün deyil. Sadəcə olaraq əksəriyyət dövlətlərin qanunvericiliyində *vəzifəli şəxs* terminindən,

bir qayda olaraq, məsuliyyətə dair məsələ ortaya çıxarkən istifadə olunur. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 308-ci maddəsinin (vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə) qeydində *vəzifəli şəxs* dedikdə aşağıdakı şəxslər başa düşülür: 1) hakimiyyət nümayəndələri, o cümlədən AR Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyən olunmuş qaydada dövlət orqanlarına seçilmiş və ya təyin edilmiş, yaxud xüsusi səlahiyyət əsasında dövlət və ya yerli özünüidarə orqanlarını təmsil edən şəxslər, zabıt, gizir və ya miçman olan hərbi qulluqçular, dövlət qulluqçuları (dövlət qulluğunun xüsusi növündə çalışan şəxslər daxil olmaqla), bələdiyyə üzvləri və bələdiyyə qulluqçuları; 2) dövlət orqanlarında seçkili vəzifələrə namizədliyi qanunla müəyyən edilən qaydada qeydə alınmış şəxslər; 3) dövlət və bələdiyyə müəssisə, idarə və təşkilatlarının, o cümlədən publik hüquqi şəxslərin, həmçinin kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarının rəhbərləri və işçiləri; 4) dövlət və bələdiyyə müəssisə, idarə və təşkilatlarında, o cümlədən publik hüquqi şəxslərdə, həmçinin kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarında xüsusi səlahiyyət üzrə təşkilati-sərəncamverici və ya inzibati-təsərrüfat funksiyalarını yerinə yetirən şəxslər; 5) hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər; 6) xarici ölkələrin dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri, xarici ölkələrin seçkili dövlət orqanlarının üzvləri, beynəlxalq təşkilatların vəzifəli şəxsləri və digər qulluqçuları, beynəlxalq parlament assambleyalarının üzvləri; 7) beynəlxalq məhkəmələrin hakimləri və digər vəzifəli şəxsləri, Azərbaycan Respublikası və ya xarici ölkələrin qanunlarına, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə əsasən fəaliyyət göstərən yerli, xarici və beynəlxalq arbitrlər, xarici andlı iclasçılar [1, s.390]. Lakin heç də bütün vəzifəli şəxslər hakimiyyət nümayəndəsi hesab olunmur. Hakimiyyət nümayəndəsi dedikdə, öz səlahiyyəti daxilində sahəvi mənsubiyyətindən, tabeçiliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq idarələr, müəssisələr, təşkilatlar və vətəndaşlar üçün icrası məcburi olan qərarlar qəbul edən, tələblər irəli sürən şəxslər başa düşülür. Hakimiyyət nümayəndəsi kateqoriyasına AR Konstitusiyasının 7-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş dövlət hakimiyyətini həyata keçirən qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətini təmsil edən nümayəndələr aiddir (deputatlar, AR

Prezidenti, AR Baş naziri, nazirlər, nazirliklərin səlahiyyətli əməkdaşları hüquq-mühafizə və nəzarət orqanlarının işçiləri, məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirən AR Konstitusiyası Məhkəməsinin və digər məhkəmələrin üzvləri ...və s. şəxslər aid edilə bilər [2, s.596-597]. CM-in 308-ci maddəsinin təşviq olunan ən mühüm özəlliklərindən biri xarici ölkələrin vəzifəli şəxslərinin yuxarıda qeyd olunan şəxslər kateqoriyası sırasında yer almasıdır. BMT-in Korrupsiya əleyhinə 2003-cü il tarixli Konvensiyasının 2-ci maddəsinə əsasən *xarici dövlətin vəzifəli şəxsi* dedikdə, xarici dövlətin qanunvericilik, icra, inzibati və ya məhkəmə orqanlarında təyinat və ya seçki əsasında hər hansı vəzifə tutan şəxs, habelə dövlət təsisatı və dövlət müəssisəsi də daxil olmaqla, xarici dövlət üçün hər hansı dövlət funksiyalarını yerinə yetirən şəxs başa düşülür [8].

Başqa dövlətlərin qanunvericiliyində də vəzifəli şəxsə dair müddəalar cinayət qanununda nəzərdə tutulub. Məsələn, Rusiya Federasiyasının qüvvədə olan CM-in 285-ci maddəsinin qeydinə əsasən, vəzifəli şəxs dedikdə, daimi, müvəqqəti və ya xüsusi səlahiyyət üzrə hakimiyyət nümayəndəsi funksiyasını həyata keçirən ya da dövlət orqanlarında, yerli özünüidarə orqanlarında və bələdiyyə müəssisələrində, dövlət şirkətlərində, həmçinin RF-in Silahlı Qüvvələrində, o cümlədən RF-in digər qoşun və ya hərbi birləşmələrində təşkilati-sərəncamverici, inzibati-təsərrüfat funksiyalarını yerinə yetirən şəxslər başa düşülür [15]. Kontinental hüquq və ümumi hüquq (*common law*) sistemlərinə malik olan dövlətlərin əksəriyyətinin qanunvericiliyində də vəzifəli şəxs ifadəsi publik vəzifəli şəxs, dövlət qulluqçusu, başqa şəxslər və d. adlar altında ifadə olunur.

Yuxarıda adı çəkilən Memorandumda haqlı olaraq ifadə edildiyi kimi, dövlətlərin təcrübəsində və hüquq ədəbiyyatında xarici təqiblərə qarşı immuniteti təmin etmək üçün dövlət başçısının ali vəzifəli şəxs kimi tanınması heç bir şübhə doğurmur. Lakin beynəlxalq hüquqda dövlət başçısı kimdir anlayışı müəyyən edilməmişdir. Bu terminin məzmunu, onun mənə yükü və təbiəti dövlətlərin qanunvericiliyindən asılı olaraq formalaşır. Lakin Beynəlxalq Məhkəmə 1948-ci il soyqırım Konvensiyasının tətbiqi haqqında işə baxarkən dağılmış Yuqoslaviyada dövlətin başçısı kim hesab edilə bilər məsələsi ilə üzləşərkən, ona milli hüquq müstəvisində deyil, sırf beynəlxalq hüquqi möv-

qeydən yanaşaraq qeyd etmişdir ki, burada tanınma, xüsusən də, BMT tərəfindən tanınma həlledici rol oynayır. Məhkəmənin fikrincə, bir dövlətin effektiv idarəçisi olan, lakin onun titullu dövlət (və ya hökumət) başçısı kimi tanınmayan şəxs, həqiqi dövlət başçısına xas olan rəftara iddia edə bilməz. Üstəlik, Məhkəmə 1989-1990-cı illərdə ABŞ-ın hakimiyyət orqanları tərəfindən Panamanın nominal prezidenti general Norveqanı həbs edərək onun məhkəməyə verilməsi haqqında hadisə barəsində də xatırlama etmişdir [16,p.31].

Beynəlxalq hüquq dövlət başçısının tanınması-na dair məcburi tələbi nəzərdə tutmur, bu hüquq üçün əsas meyar dövlətin beynəlxalq hüququn subyektini kimi tanınmasıdır. Lakin praktikada bu məsələ üzrə müəyyən çətinliklərə də rast gəlmək mümkündür. Məsələn, 1985-ci ildə İtaliyanın kassasiya məhkəməsindən həmin dövlətin hakimiyyət orqanları tərəfindən həbs olunma əmri çıxarılmış Y. Ərəfatın Fələstin Azadlıq Təşkilatının (FAT) lideri və təmsilçisi qismində immunitetə malik olub olmamasını müəyyən etmək xahiş olunmuşdu. Məhkəmə FAT-ın bölgədəki inkişaf edən cəmiyyət üzərində tam müstəqil və təsirli bir hökumət təşkilatı olmadığını və buna görə də Ərəfatın dövlət başçısı olmadığını qərara almışdı. Məhkəmə həmçinin qeyd etmişdi ki, FAT-ın bir neçə hökumət tərəfindən *de-yure* və ya *de-facto* tanınması onun dövlətə çevrilməsi üçün yetərli deyildir (*Court of Cassation (Criminal, I), Arafat e Salah, Judgement of 28 June 1985, No.1981*). İmmunitetin verilməsinə çətinlik törədən məsələlərdən biri də, konkret şəxsin dövlət başçısı kimi tanınması meyarıdır. Məsələn, müxtəlif dövlətlərdə dövlət başçısının funksiyalarının fərqli olması səbəbindən də dolaşq vəziyyət yaradır. Ona görə ki, bir sıra dövlətlərdə dövlət başçısı icra hakimiyyətinin başçısı kimi mühüm funksiyalara malik olduğu halda, digər dövlətlərdə isə onun vəzifəsi simvolik xarakter daşıyır (bunu hökumət başçısına da aid etmək olar). Bununla belə, məhkəmə praktikası səlahiyyətlərin effektiv həyata keçirilməsinin həlledici faktor olduğunu qeyd etmiş və hakimiyyətin xarakterindən, səlahiyyətlərin həcmindən asılı olmayaraq dövlətin istənilən orqanının davranışını həmin dövlətin öz əməli kimi nəzərdən keçirmişdir (*məsələn, Fransa appelyasiya məhkəməsinin Qəddafi işi üzrə qərarı; Alman federal məhkəməsinin Honneker işi üzrə qərarı*). Hətta Beynəlxalq Məhkəmə insan hüquqla-

rı üzrə Komissiyanın Xüsusi məruzəçisinin məhkəmə prosessual immuniteti haqqında məsləhətli rəyində bəyan etmişdir ki, dövlətin istənilən orqanının davranışı həmin dövlətin əməli kimi nəzərdən keçirilir müddəası beynəlxalq adət hüququnun hamılıqla qəbul edilmiş normasıdır [27].

Memorandumun müəyyənliyinə müvafiq olaraq dövlət və hökumət başçısı ilə yanaşı, xarici işlər naziri və digər dövlət funksiyalarını həyata keçirən şəxslər də dövlətin vəzifəli şəxsi hesab olunurlar. Formalaşmış hüquqi praktikaya əsasən xarici işlər naziri öz ölkəsini beynəlxalq münasibətlərdə təmsil edən rəsmi vəzifəli şəxsdir (*ex ofisio*) və o, bunun müqabilində mütəmadi olaraq xarici ölkələrə rəsmi səfərlər edir. Buna görə də onun sərbəst hərəkəti üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına, habelə onun zəruri statusa malik olmasına ehtiyac vardır. Xarici işlər naziri ilə yanaşı, dövlətdə müxtəlif yüksək və aşağı vəzifələr tutan məmurlar və dövlət qulluqçuları da öz funksional təyinatlarına müvafiq olaraq beynəlxalq fəaliyyəti həyata keçirdikləri üçün onların da sərbəst hərəkət etmələrinə şərait yaradılmalıdır. Lakin bu məsələnin müqavilələrdə hansı şəkildə təsbit olunması və müəyyən şəxslər kateqoriyasına necə şamil olunması praktikada müəyyən çətinliklər yaratmaqdadır. Məsələn, Xüsusi missiyalar haqqında 1969-cu il BMT Konvensiyası qüvvəyə minib fəaliyyətdə olan aktlar sırasında qərar tutsa da, lakin bu akt, azsaylı dövlətlər tərəfindən imzalanıb. Bu isə o deməkdir ki, Konvensiyanı imzalamayan ölkənin ərazisində xüsusi missiyanın tərkibinə daxil olan vəzifəli şəxslər bu statusa malik deyillər.

O da nəzərə alınmalıdır ki, dövlət hakimiyyət elementləri və dövlət idarəçiliyi dövlətin konkret tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi anında rəsmi dövlət hakimiyyəti orqanı statusuna malik olmayan şəxslər və qurumlar tərəfindən də həyata keçirilə bilər. BHK bununla bağlı bəyan etmişdir ki, “dövlətin vəzifəli şəxsi” termini dövlətin məsuliyyətinin məqsədləri üçün özündə təkə dövlətin rəsmi orqanını təmsil edən şəxsləri deyil, həmçinin dövlət hakimiyyətinin elementlərini həyata keçirən şəxsləri və ya qurumları da əhatə edir [7,s.40]. Belə şəxslər adətən dövlət strukturlarında rəsmi yer (vəzifə) tutmasalar da, lakin ayrı-ayrı tapşırıqları yerinə yetirir və ya başqa tərzdə dövlətin göstərişləri üzrə hərəkət edirlər; onların fəaliyyətinə müvafiq dövlət hakimiyyəti orqanı

tərəfindən nəzarət edilir və istiqamətləndirilir. Əgər hər hansı fəvqəladə vəziyyət zamanı prosesi idarə edə biləcək rəsmi hakimiyyət yoxdursa və ya özünün iqtidarsızlığı üzündən hərəkətsizlik göstərsə, bu zaman şəxs dövlət hakimiyyətinin funksiyalarını faktiki yerinə yetirirsə, o da, dövlətin vəzifəli şəxsi kimi təsnifata daxil edilməlidir. Vəzifəli şəxslərin təsnifatına geniş kontekstdə yanaşma Beynəlxalq Məhkəmənin *həbs olunma orderinə dair iş üzrə Qərarında da* [26] öz təsdiqini tapıb. Məhkəmə öz qərarında vurğulamışdır ki, vəzifəli şəxslərin sırasına təkcə dövlət başçısı, hökumət başçısı, xarici işlər naziri, diplomatik və konsul agentləri deyil, həmçinin dövlətdə yüksək vəzifələr tutan bir neçə şəxslər və digərləri də aiddir.

Qeyd olunan fikirlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, indinin özünə kimi beynəlxalq praktikada dövlətin vəzifəli şəxsi anlayışının vahid normativ müəyyənliyinin işlənilməsinə hazırlanmasına nail olunmamışdır və bu anlayışa dair məsələ adətən müəyyən şəxslər dairəsinə immunitetin verilib verilməməsi ilə bağlı meydana çıxan problemlərə münasibət bildirilməsi zamanı yaranır.

c) dövlətin vəzifəli şəxslərinin immuniteti və onun növləri

Hal-hazırda dövlətin vəzifəli şəxslərinin xarici dövlətlərin məhkəmə yurisdiksiyasından immuniteti beynəlxalq hüquq və dövlətdaxili qanunvericilik tərəfindən ümumi norma kimi qəbul edilir. Qeyd olunan bu klauzula BHK-ın dövlətin vəzifəli şəxslərinin xarici cinayət yurisdiksiyasından immunitetinə dair Xüsusi məruzəçisi R.A.Kolodkinin ikinci məruzəsində də öz təsdiqini tapıb. Orada vurğulanır ki: “ümumiyyətlə, dövlətin vəzifəli şəxslərinin, eləcə də dövlətin özünün xarici yurisdiksiyadan immuniteti ümumi qaydadır və hər hansı halda onun olmaması ümumi qayda üçün istisnadır” [28,p.172]. Digər tərəfdən, immunitetin dövlətin yurisdiksiyasının geri götürülməsi üçün əsas kimi tanınması da ümumi qaydanın istisnası hesab olunur [34, p.36]. Hüquq ədəbiyyatında xarici dövlətin vəzifəli şəxslərinə immunitetin verilməsinin zəruriliyi beynəlxalq münasibətlərin normal şəkildə həyata keçirilməsini təmin edilməsinin mühüm üsül kimi qiymətləndirilir. Beynəlxalq hüquqda da dövlətin immunitetinə onun immanent hüququ kimi münasibət sərgilənir (dövlətin daxili işlərinə xaricdən müdaxilənin yolverilməzliyi, dövlətin sərhədlərinin və ərazisinin toxunulmazlığı və bütövlüyü və s.). Lakin

immunitet konsepsiyasının hüquqi fəlsəfəsinə vardıda burada bir-biri ilə kolliziyada olan iki cür hüquq normalarının mövcudluğunun şahidi olur. Birinci qrupa dövlətə və onun vəzifəli şəxslərinə başqa dövlətlərin yurisdiksiyasından immunitet (dövlət və diplomatik immunitetlər) təqdim edən hüquq normaları aiddir. Bu normalar suveren bərabərlik (*par in parem imperium non habet*) anlayışından yaranmaqla, dövlətin başqa dövlətlərin və onların vəzifəli şəxslərinin işlərinə qarışmamağı təmin etməyə yönəlib. İkinci qrup normalar isə humanitar dəyərlərə söykənməklə bir sıra davranış növlərini beynəlxalq cinayət hüququ üzrə cinayət kimi müəyyən etməyə xidmət edir. İkinci qrupa aid olan normaların mühüm vəzifələrindən biri də bu cinayətləri törədən təqsirli şəxsləri məsuliyyətə cəlb edib cəzalandırmağa xidmət edəcək beynəlxalq və milli mexanizmləri işləyib hazırlamaqdır. D.Akandenin düzgün olaraq vurğuladığı kimi dövlətlər beynəlxalq cinayətlər törətmiş öz vəzifəli şəxslərini və agentlərini təqib etməkdə maraqlı olmadıqları üçün onların xarici milli və ya beynəlxalq məhkəmələrdə mühakimə olunma imkanlarına son zamanlar xüsusi diqqət yetirilir [18,p.407]. Onu da qeyd etmək ki, immunitet konsepsiyasının məzmununa daxil olan hər iki qrup hüquq normaları üzrə kifayət qədər müqavilə-hüquqi baza (1961-ci il diplomatik əlaqələr haqqında, 1963-cü il konsul əlaqələri haqqında, 1969-cu il xüsusi missiyalar haqqında, 1973-cü il diplomatik agentlər də daxil olmaqla, beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı törədilən cinayətlərin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında, 2004-cü il dövlətlərin və onların əmlakının yurisdiksiya immuniteti haqqında Konvensiyalar; 1919-cu il Versal sülh Müqaviləsi, Nürnberq, Tokio, Yuqoslaviya və Ruanda beynəlxalq cinayət tribunallarının Nizamnamələri, BCM-in Statutu və d.) mövcud olsa da, lakin sadalanan sənədlər yalnız sözügedən mövzunun ayrı-ayrı aspektlərinə toxunur və məsələnin mahiyyətini tam ifadə etməzlər. Belə olan halda isə, yük beynəlxalq hüquqi adət normalarının üzərinə düşmüş olur. Bununla əlaqədar R.A. Kolodkin qeyd edir ki, dövlətin vəzifəli şəxslərinin xarici cinayət yurisdiksiyasından immunitetinə münasibətdə beynəlxalq hüququn başlıca mənbəsi beynəlxalq adət normalarıdır [9,s.5-6]. O, BHK təqdim etdiyi məruzəsində də bir daha vurğulamışdır ki, vəzifəli şəxslərin xarici cinayət

yurisdiksiyasından immunitetinə dair beynəlxalq hüququn normaları müvafiq hüquq münasibətinin benifisiarlarına (vəzifəli şəxslərə) bir tərəfdən xarici yurisdiksiyanın tətbiqinə yol vermir, digər tərəfdən isə həmin şəxslərə münasibətdə xarici dövlətin üzərinə yurisdiksiyanın həyata keçirilməməsi öhdəliyini qoyur [28,p.102].

Hal-hazırda dövlətin vəzifəli şəxslərinin immunitetinin iki növü fərqləndirilir: immunitet *ratione persone* (şəxsi immunitet) və immunitet *ratione materiae* (funksional immunitet).

Şəxsi immunitet – dövlətin müəyyən vəzifəli şəxslərinə münasibətdə tətbiq olunan xarici cinayət yurisdiksiyasından immunitetdir və bu statusu həmin şəxslər vətəndaşı olduğu dövlətdə o əsasla əldə edirlər ki, hansı ki, onlar düzünə və bilavasitə beynəlxalq münasibətlər sahəsində öz dövlətinin təmsilçilik funksiyasını həyata keçirirlər. Şəxsi immunitet hərəkət azadlığı dövlətlərin fəaliyyəti üçün daha əhəmiyyətli rol oynayan dövlətin məhdud dairəli yüksək vəzifəli şəxslərinə verilir və bu immunitetə dövlət başçıları, hökumət başçıları və xarici işlər nazirləri malikdirlər. BHK-in mülahizəsinə görə, qeyd olunan şəxslər kateqoriyasına şəxsi immunitetin verilməsi üçün iki səbəb var: təmsilçilik və funksionallıq. Birinci səbəbə görə, bu üç vəzifəli şəxs beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq, *ex officio* beynəlxalq münasibətlərdə dövləti heç bir xüsusi səlahiyyət əldə etmədən təmsil edirlər. İkinci səbəb isə odur ki, onlar öz funksiyalarını maneəsiz yerinə yetirmək iqtidarına malik olmalıdırlar. Qeyd olunan vəzifəli şəxslərin dövlətin təmsilçiliyində xüsusi rolu müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyasında da (7-ci m.) öz təsdiqini tapıb. Dövləti beynəlxalq münasibətlərdə təmsil edən digər yüksək vəzifəli şəxslərin (məsələn, ticarət nazirinin, müdafiə nazirinin və b.) həmin siyahıya daxil edilməsinin mümkünlüyü BHK iclaslarında müzakirəyə çıxarılsa da, bu sahədə praktikanın yetərli olmaması və fərqliliyi səbəbindən onun pozitiv həllinə nail olunmamış və şəxsi immunitetin tətbiq sferası yalnız “*üçlüyün*” (BHK-in qəbul etdiyi termindir) səlahiyyət müddətləri ilə məhdudlaşdırılmışdır. Eyni zamanda, qeyd olunmuşdur ki, şəxsi immunitet “*üçlüyün*” səlahiyyət müddətindən əvvəl və ya müddətində istər şəxsi, istərsə də rəsmi olaraq edilən bütün hərəkətlərini də əhatə edir. BHK onu da qeyd etmişdir ki, funksional immunitet-

dən fərqli olaraq, şəxsi immunitet vəzifəli şəxsin dövlət qulluğundan çıxması və ya rəsmi funksiyalarını dayandırması anından öz qüvvəsini itirir. Şəxsi immunitetin müstəsna dərəcədə müvəqqəti zaman meyarı ilə məhdudlaşdırılması məhkəmə orqanlarının müxtəlif qərarlarında da öz təsdiqini tapıb (məsələn, *Konqo Belçikaya qarşı həbs olunma orderinə dair işdə* və d.). Bununla birlikdə qeyd edilməlidir ki, şəxsi immunitet prosessual xarakter daşıyır və o, dövlət başçılarının, hökumət başçılarının və ya xarici işlər nazirlərinin vəzifədən əvvəl və ya vəzifə müddətində törətdikləri hərəkətlərə görə cinayət məsuliyyətindən azad olunması və ya ondan yan qaçması kimi deyil, yalnız yuxarıda göstərilən şəxslərin səlahiyyət müddəti ərzində xarici yurisdiksiyanın həyata keçirilməsinin təxirə salınması kimi şərh edilməlidir [13,s.87]. Şəxsi immunitet “*üçlərin*” səlahiyyət müddəti bitdikdən sonra onların törətmiş olduğu hərəkətlərinə şamil olunmur. Beynəlxalq Məhkəmə *həbs olunma orderinə dair iş üzrə qərarında* xüsusi olaraq vurğulamışdır ki, xarici işlər naziri vəzifəsini tutan və ya tutmuş şəxsin yurisdiksiyadan immuniteti ağırlığından asılı olmayaraq hər hər hansı bir cinayətə görə cəzalandırılmamaq demək deyil. Əgər həmin şəxsin xarici cinayət yurisdiksiyasından immuniteti onun üzərindən öz dövləti tərəfindən götürülsə, onda o, dövlətdaxili hüquq normalarına əsasən milli məhkəmələr tərəfindən məsuliyyətə cəlb edilib cəzalandırıla bilər. Məhkəmə həmçinin qeyd etmişdir ki, beynəlxalq hüquq əsasında yurisdiksiyanın mövcud olması şərti ilə, bir dövlətin məhkəməsi başqa bir dövlətin keçmiş nazirini xidmətdən əvvəl və ya sonra, habelə xidmət müddətində “*şəxsi olaraq*” etdiyi əməllərinə görə təqib edə bilər [17].

Beynəlxalq yurisdiksiyalı məhkəmə proseslərində (Yuqoslaviya və Ruanda tribunallarının və BCM-in praktikasında) yüksək vəzifəli şəxslərin immunitetinin nəzərə alınmaması bir prinsip kimi tanınsa da, milli məhkəmə praktikasında bu istisnaya əfsuslar olsun ki, fərqli müstəvidə yanaşılır və təfsir edilir (xüsusən də hakimlər tərəfindən). Məsələn, İspaniya 1998-ci ildə Böyük Britaniyaya həmin ölkədə səfərdə olan və işgəncə cinayətlərinin törədilməsində ittiham olunan Çilin keçmiş prezidenti general A.Pinoçetin ekstradisiyası haqqında sorğu göndərmişdir. Bir sıra instansiyalarda, o cümlədən Lordlar Palatasında işə baxılması zamanı eks-prezidentin immuniteti haqqın-

da məsələ ciddi müzakirə predmetinə çevrilmişdir. Bir sıra hakimlər yüksək vəzifəli şəxslərin immuniteti institutunun ən ağır beynəlxalq cinayətləri əhatə etmədiyini, belə əməllərin *yus cogens* normalara zidd olmasını, habelə bütün ölkələr tərəfindən cinayət kimi tanınmasını dəstəkləyərək qeyd etmişdirlər ki, belə əməllərin rəsmi şəxs qismində törədilməsi immunitetə dair beynəlxalq hüquq normalarının təsiri altına düşə bilməz. Son nəticə isə belə oldu ki, keçmiş dövlət başçısının immuniteti onun ekstradisiyasına mane olmur. Bununla belə, onun ekstradisiyası üçün hakimlər yekdil nəticəyə gələ bilməmişlər [33, p.97]. A.Pinoçet son anda sağlamlıq səbəbindən ekstradisiya olunmasa da, bu işə baxılması bir daha onu göstərdi ki, cinayət əməlinin dövlətin ərazisi və zərər çəkmiş şəxsin vətəndaşlığı ilə məhdudlaşdırılması insan hüquqlarının kobud şəkildə pozulmasına dair xarici yurisdiksiyanın mövcudluğunu və onun tətbiqi mümkünlüyünü inkar edə bilməz [6,s.132].

Funksional immunitet – bu dövlətin vəzifəli şəxsinə münasibətdə həmin şəxsin öz mandatı çərçivəsində həyata keçirdiyi və “*rəsmi fəaliyyət*” anlayışının təsiri altına düşən hərəkətləri ilə əlaqədar dövlətin vəzifəli şəxsinə tətbiq olunan xarici cinayət yurisdiksiyasından immunitetdir. Daha dəqiq ifadə etsək, funksional immunitet, tutduğu vəzifədən asılı olmayaraq dövlətin vəzifəli şəxslərinə şamil edilir, hansıki onlar rəsmi dövlət funksiyalarını yerinə yetirirlər. İmmunitetin bu növü öz xidməti vəzifələrini yerinə yetirərkən dövlətin adından edilən bütün rəsmi hərəkətlərə şamil edilir və şəxsi məqsədlərlə edilən hərəkətləri əhatə etmir. Şəxs dövlət vəzifəsindən ayrıldıqdan sonra da rəsmi olaraq etdiyi hərəkətlərə görə funksional immunitetdən istifadə etməkdə davam edir.

Daha öncə qeyd etdiyimiz kimi vəzifəli şəxslərin immunitetinin tətbiq olunmaması prinsipi beynəlxalq hüquqda heç bir şərt irəli sürülmədən qüvvədədir. Eyni zamanda, xarici cinayət yurisdiksiyasından funksional immunitetlə bağlı aşağıdakı *istisnalari* da qeyd edə bilərik və bu istisnalar 2017-ci ildə BHK-ın 69-cu sessiyasında müzakirə olunmuşdur.

1) *Ərazi istisnası* – bu o deməkdir ki, əgər dövlət vəzifəli şəxs beynəlxalq cinayəti doğuran əməllərin törədilməsinə və həmin şəxsin xarici dövlətin ərazisində olmasına razılıq verməyibsə, belə olan halda, həmin vəzifəli şəxs xarici cinayət yurisdiksiyasından funksional immunitetə malik

deyildir. İstisnanın bu növü Xüsusi məruzəçilər R.A.Kolodkinin və Konsepsion Eskobar Ernandesin məruzələrində də qeyd olunmuşdur.

2) *Korrupsiya*. Xüsusi məruzəçi K.E.Ernandesin təqdim etdiyi beşinci məruzəsində korrupsiya xarici dövlətin vəzifəli şəxslərinin öz şəxsi maraqlarını təmin etmək məqsədi ilə törədilən *ultra vires* hərəkət kimi göstərilmişdir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, milli məhkəmələr də belə işlərə baxarkən vəzifəli şəxslərə immunitetin verilməsindən imtina edirlər.

3) *Beynəlxalq cinayətlərin törədilməsi*. Biz vəzifəli şəxslər tərəfindən beynəlxalq cinayətlərin törədilməsi zamanı *ratione materiae* immunitetinin tətbiqinin yolverilməzliyi haqqında hüquqi praktikada təşəkkül tapmış yanaşmanı müdafiə edirik. Ona görə ki, bu əməllər beynəlxalq birliyin həyati əhəmiyyətli maraqlarına qəsd etdiyi üçün, onlara münasibətdə *yus cogens* xarakterə malik qadağalar qüvvədədir. Bununla əlaqədar professor Ş.M.Bassiouni qeyd edir ki, beynəlxalq cinayətlər beynəlxalq ümumi hüququn *jus cogens* normaları ilə kriminallaşdığına və qadağan olduğuna görə, funksional immunitetə dair dispozitiv normalar qarşısında üstünlüyə malikdir. YBCT-ın Apellyasiya kamerası *Blaskiç işində* qeyd etmişdi ki, funksional immunitet müharibə cinayətləri, insanlıq əleyhinə cinayətlər və soyqırım kimi beynəlxalq cinayətlərə münasibətdə qüvvədə deyil. Bu istisna beynəlxalq cinayət hüququnun beynəlxalq cinayətləri qadağan edən normalarından (xüsusən, adət normalarından) yaranır və həmin normalara əsasən, belə cinayətləri törətməkdə təqsirli bilinən şəxslər milli və ya beynəlxalq yurisdiksiyadan immunitetə istinad edə bilməzlər, hətta bu cinayətləri onlar rəsmi şəxs statusunda törətsələr belə [33]. Beynəlxalq cinayətlərə münasibətdə funksional immunitetin qüvvədə olmaması milli məhkəmə praktikasında da öz təsdiqini tapıb (məsələn, İsrail Ali Məhkəməsinin *Adolf Eyhman işi üzrə Qərarı-1961-ci il*) [19].

Beynəlxalq cinayətlərin törədilməsi – *ultra vires* – dövlətin funksiyalarının hüdudlarından kənara çıxan hərəkət olduğu üçün, ona immunitet şamil oluna bilməz. Bu isə bizə belə bir fikir söyləməyə əsas verir ki, Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü və bunun nəticəsi olaraq otuz ilə yaxın bir müddət ərzində Azərbaycanın 20 %-ə qədər ərazisinin işğalında birbaşa xidmətləri olmuş Ermənistanın sabiq prezidentləri T.Petrosya-

nın, S.Sarqsyannın, R.Koçaryanın, keçmiş müdafiə naziri S.Ohanyanın xarici cinayət yurisdiksiyasından immunitetə malik olmaları faktına istinad edilərək onların cəzasız qalmaları ilə razılaşmaq olmaz. Düzdür, bu cinayətkarların AR ərazisində, o cümlədən, xarici dövlətlərin məhkəmələrində cinayət məsuliyyətinə cəlb edilib cəzalandırılması imkanı nə qədər az olsa da, lakin bundan çıxış yolu da vardır. Belə ki, Ermənistan liderlərini cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün ən ümidverici yol, onların cinayətlərinin beynəlxalq cinayət instansiyalarında araşdırması proseduru başlatmaqdır. Belə hüquqa AR-ın Baş Prokurorluğu, Ədliyyə Nazirliyi, XİN və d. səlahiyyətli qurumlar malikdir. Bunun üçün isə AR-da qanunverici xarakterli tədbirlər həyata keçirməlidir. İlk öncə, AR BCM-in Roma Statutuna qoşulmalıdır. Həmin Statutda, Nürnberq Tribunalının Nizamnaməsinin 7-ci maddəsində və Nürnberq prinsiplərinin III prinsipində təsbit olunmuş “*vəzifə səlahiyyətlərinə əsaslanmanın yolverilməzliyi*” kimi haqq və ədalətin bərqərar edilməsi baxımından olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edən bir müddəə əks olunub. 27-ci maddədə qeyd olunur ki, hökumət və ya dövlət başçısı, hökumət və ya parlament üzvü, seçilmiş nümayəndə və ya hökumətin vəzifəli şəxsi kimi vəzifə mövqeyi heç bir halda şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad etmir və öz-özlüyündə hökmün yüngülləşdirilməsi üçün əsas vermir. Milli və ya beynəlxalq hüquqa əsasən, şəxsin vəzifə səlahiyyəti ilə bağlı immunitetlər və xüsusi prosessual normalar Məhkəmənin bu cür şəxslər barəsində yurisdiksiyasının həyata keçirilməsinə maneə törətməməlidir [31]. AR CM-in 12.3-cü maddəsində beynəlxalq cinayətlərə münasibətdə universal cinayət yurisdiksiya prinsipinin tətbiqi və ona müvafiq olaraq “*ya ver, ya da cəzalandır*” (aut dedere, aut judicare) prinsipinin mümkünlüyü ifadə olunsa da, əfsuslar olsun ki, bu prinsipin nəzərə alınması beynəlxalq cinayətlərlə mübarizə praktikasında hələ özünü tam doğrulda bilməmişdir (siyasi və d. səbəblərə görə).

Xarici vəzifəli şəxslərin cinayət yurisdiksiyasından immunitetə dair məsələ maddi hüquqi mənada CM-in 11.5-ci maddəsində, həmin şəxslərə münasibətdə cinayət işləri üzrə icraatın xüsusi qaydaları isə AR-ın Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin LI Fəsilinin (Beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilmiş imtiyaz və immunitetlərə malik

olan şəxslər barəsində icraatın xüsusiyyətləri) 436-441-ci maddələri ilə müəyyən olunur [3,s.427-430]. CM-in 11.5-ci maddəsinə əsasən, AR-ın ərazisində cinayət törətmiş xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndəliklərinin və toxunulmazlıq hüququna malik olan digər şəxslərin cinayət məsuliyyəti haqqında məsələ beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq həll edilir. Maddənin dispozisiyasında söhbət beynəlxalq hüququn xüsusi normaları əsasında (məsələn, 1961-ci il diplomatik əlaqələr haqqında Vyana Konvensiyası) verilən funksional immunitetdən gedir. CPM-in 436-cı maddəsində isə diplomatik immunitet hüququna malik olan şəxslərin, onları akreditə etmiş dövlətin və ya beynəlxalq təşkilatın aydın ifadə edilmiş razılığı olduqda, həmin şəxslərin AR-ın yurisdiksiyası altına düşməsindən bəhs edilir. Təbii ki, xüsusi müqavilə əsasında müəyyən olunmuş immuniteti xarici dövlətin digər vəzifəli şəxslərinə, daha dəqiq desək, yüksək vəzifəli şəxslərinə şamil etmək mümkün deyildir. Ona görə ki, həm beynəlxalq hüquqda, həm də dövlətdaxili hüquqda xarici dövlətlərin vəzifəli şəxslərinə yurisdiksiyadan immunitet öz həcminə görə fərqli əsaslarla verilir. Buna görə də, qanunvericiliyə xarici dövlətin vəzifəli şəxslərinin, o cümlədən yüksək vəzifəli şəxslərinin immunitetinə dair, vəzifə mövqeyinə əsaslanmanın yolverilməzliyinə dair beynəlxalq hüquq normalarının daxil edilməsini zəruri hesab edirik. Nəzərə alsaq ki, AR qüvvədə olan CM və CPM beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş normalarına və prinsiplərinə əsaslanır, onda belə mütərəqqi əlavənin edilməsi qanunvericinin prioritetlərindən biri olmalıdır.

Beləliklə, dövlətin yüksək vəzifəli şəxslərinin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi beynəlxalq hüquq sahəsində, o cümlədən, milli qanunvericilikdə ən aktual problemlərdən biri olmaqla, indinin özünə kimi onun təkmil hüquqi həllinə nail olunmamışdır. Buna stimül verən səbəblər prinsip etibarını ilə hüquqi müəyyənliklərin kolliziyasından, problemə hüquqi praktikanın (beynəlxalq və milli məhkəmələrin, hətta hakimlərin) fərqli münasibət sərgiləməsindən, hüquq doktrinasının problemə fərqli prizmalardan yanaşmasından və hətta beynəlxalq hüquq yaradıcılığı prosesinin konkret nüanslar üzrə konsensusa nail ola bilməmələrindən (bunu BMT BHK-ın 2008-ci ildən indinin özünə kimi davam edən fəaliyyətindən də görmək olar) və d. yaranmışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı. Diqesta nəşriyyatı. 2016
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası. II Hissə / Hüquq elmləri doktoru, professor F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə. Bakı. Hüquq Yayın Evi. 2016
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı. Hüquq Yayın Evi. 2019
4. Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Dərslük. Bakı. Qanun nəşriyyatı. 2012
5. Məmmədov R.K. Beynəlxalq cinayət hüququ və Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi. Monoqrafiya. Bakı. NATCo MMC, 2012
6. Глотова С. В. Иммунитеты должностных лиц государства и ответственность за международные преступления: международное и национальное право // Журнал российского права № 2, 2016
7. Измайлова П.Р. Уголовная ответственность должностных лиц государства за преступления по международному праву. Дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2015
8. Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции 2003 г.: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml
9. Колодкин Р.А. Иммулитет должностных лиц государства от иностранной уголовной юрисдикции // Юрист-международник. № 3. 2005
10. Международное право. Учебник для вузов / Отв. ред. проф.Г.В.Игнатенко и проф. О.И.Тиунов, 3-е изд., перераб. и доп. М., 2003
11. Меморандум Секретариата. Док. ООН А/CN.4/596. (31 March 2008): <https://www.ref-world.org/ru/pdfid/49916e572.pdf>
12. Международное публичное право. Сборник документов. Том 1. М, 1996
13. Скуратова А.Ю. Развитие концепции иммунитетов должностных лиц государства от иностранной уголовной юрисдикции // Государство и право. № 2, 2017
14. Черниченко С.В. Теория международного право. В 2-х томах. Том 2. Старые и новые теоретические проблемы. М. 1999
15. Уголовный кодекс Российской Федерации" от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 01. 07. 2021):http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/
16. Application of Genocide Convention, Preliminary Objections (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia). ICJ Rep 594, at para. 31. 1996
17. Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of Congo v. Belgium) [2002] ICJ Rep 3: <https://www.icj-cij.org/en/case/121>
18. Akande D. International Law Immunities and the International Criminal Court // AJIL. Volume. 98. 2004
19. *Attorney General v. Adolf Eichmann*: <http://www.internationalcrimesdatabase.-org/-Case/192/Eichmann/>
20. Broomhall B. International Justice and the International Criminal Court: Between Sovereignty and the Rule of Law. 2-nd edition. Oxford. Oxford University Press. 2003
21. Bassiouni M. Ch . The history of the draft code of crimes against the peace and security of mankind //Israel Law Review, Volume. 27, 1993
22. Caban P. Immunity of State Officials from Foreign Criminal Jurisdiction – Exceptions to Immunity Ratione Materiae // Czech Yearbook of Public & Private International Law, Volume. 7, 2016
23. Cassese A. International Law. 2-nd edition. Oxford. Oxford University Press. 2005
24. Decision on the case of German immigrants living in Poland //PCIJ. Ser. B. No. 6. (1928)
25. Donnedieu de Vabres H. Le jugement de Nuremberg et le principe de legalite des delits et des peines // Revue de droit Penal et de Criminologie. No. 10. 1947

26. Drost P. The Crime of State. Volume. I. Leyden. 1959
27. Difference Relating to Immunity from Legal Process of a Special Rapporteur of the Commission on Human Rights: <https://www.icj-cij.org/en/case/100>
28. International Law Commission. Sixty-second session. Geneva, 3 May-4 June and 5 July-6 August 2010. Second report on immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction. By Roman Anatolevich Kolodkin, Special Rapporteur. United Nations Doc. A/CN.4/631
29. Prosecuting Heads of States / Ed. By E.L. Lutz, C. Reiger. Cambridge, 2009
30. *Prosecutor v. Tihomir Blaskic*: https://www.icty.org/x/cases/blaskic/acdec/en/710_29_JT3.html
31. Rome Statute of the International Criminal Court: <https://www.icc-cpi.int/resource-lib-rary/documents/rs-eng.pdf>
32. United Kingdom High Court of Justice, Queen's Bench Division (Divisional Court): In Re Augusto Pinochet Ugarte // ILM, Volume. 38. 1999
33. UK House of Lords: Regina v. Bartle and the Commissioner of Police for the Metropolis and Others, Ex parte Pinochet.No. 3. 2 All England Reports. 1999
34. Watts A. The Legal Position in International Law of Heads of States, Heads of Governments and Foreign Ministers. 247 Recueil des Cours, (1994-III). 1994
35. Zwanenburg M. The Van Boven/Bassiouni Principles: An Appraisal //Netherlands Quarterly of Human Rights, Volume. 24/4, 2006

Эльнур Алиев

**Иммунитет должностных лиц государства от иностранной уголовной юрисдикции
(теоретические и практические проблемы)**

В статье предпринята попытка проанализировать и исследовать теоретические и практические проблемы международного права и национального законодательства об иммунитете должностных лиц государства от иностранной уголовной юрисдикции. Автором рассматриваются виды иммунитетов должностных лиц государства. Проводится анализ различных доктринальных подходов, а также практики международных и национальных судов для выявления исключений из личного и функционального иммунитетов должностных лиц. Делаются выводы о том, что в силу приоритета общепризнанных норм и принципов международного права нормы Уголовного кодекса и Уголовно-процессуального кодекса АР должны быть приведены нормам международного права о недопустимости ссылки на должностное положение и об иммунитетах должностных лиц иностранного государства, в том числе высших.

Elnur Aliyev

**Immunity of state officials from foreign criminal jurisdiction
(theoretical and practical problems)**

The article attempts to analyze and investigate the theoretical and practical problems of international law and national legislation on the immunity of state officials from foreign criminal jurisdiction. The author considers the types of immunities of state officials. An analysis of various doctrinal approaches, as well as the practice of international and national courts is carried out to identify exceptions to the personal and functional immunities of officials. It is concluded that due to the priority of the generally recognized norms and principles of international law, the norms of the Criminal Code and the Criminal Procedure Code of the Republic of Azerbaijan should be brought to the norms of international law on the inadmissibility of referring to the official position and on the immunities of officials of a foreign state, including the highest.